

Tämä lyhyt luento avaa hieman sitä miten eettisiä teorioita voidaan käyttää kun pohditaan eettisiä haasteita, etsitään ratkaisuja eettisiin kysymyksiin ja tehdään eettisiä päätöksiä. Tarkoituksena on tarjota yksi uusi tapa, jolla lähestytään tutkimukseen liittyviä haasteita sekä uusia työkaluja tehdä päätöksiä. **Luennon lopussa on kaikille pakollinen reflektioharjoitus.**

Etiikka-sanalla on monenlaisia merkityksiä ja tulkintoja sekä yleisesti että tieteentekijöiden keskuudessa. Ensinnäkin etiikka voidaan ymmärtää *sääntöinä* tai *normeina*, jotka kertovat mikä on oikein ja väärin tai mitä tulisi tehdä tai mitä ei saisi tehdä. Tiedenyhteisössä tämä tulkinta näyttäytyy ohjeina ja sääntöinä sekä vilpistä että hyvästä tieteellisestä käytännöstä.

Toiseksi etiikka on akateemisen tutkimuksen alue, joka tutkii eettisiä ajattelua, päätöksentekoa ja eettisiä sääntöjä. Etiikan tutkimus voidaan jakaa toisaalta *deskriptiiviseen* ja *normatiiviseen* etiikkaan, toisaalta *teoreettiseen* ja *käytännölliseen (soveltavaan)*. Deskriptiivinen etiikka on ihmisten eettisten arvostusten ja asenteiden empiiristä tutkimusta. Mitä eettisiä arvoja ihmiset pitävät tärkeinä? Mitä heidän mielestään tulisi eettisesti tehdä? Millaiset psykologiset, neurobiologiset, uskonnolliset tai sosiologiset seikat mahdollisesti selittävät heidän eettisiä asenteitaan ja uskomuksia? *Normatiivisen etiikan* tutkimus ei ole empiiristä vaan nimensä mukaisesti normatiivista. Normatiivinen etiikka tutkii teoreettisia tapoja perustella: Miksi joitakin eettisiä sääntöjä *tulee* noudattaa? Miksi tietyt teot ovat moraalisesti *oikein*? (riippumatta siitä pitävätkö ihmiset niitä moraalisesti oikeina)

Kolmanneksi voimme nähdä etiikan *taitoina*. Taitoina tehdä päätöksiä, analysoida haasteita niin, että myös eettiset kysymykset tulevat huomioiduksi. Taitoina tunnistaa mitkä eettiset periaatteet pätevät kussakin tilanteessa, mitä jonkun eettisen periaatteen soveltaminen tilanteessa tarkoittaa ja kuinka ratkaista tilanteita, joissa eettiset periaatteet tai säännöt ovat ristiriidassa keskenään.

Seuraava alaluku esittelee tärkeimmät normatiivisen etiikan teoriat. Tämän jälkeen luennolla käsitellään sitä, miten tutkimusetiikka voidaan ymmärtää käytännöllisenä etiikkana, joka soveltaa eettisiä teorioita ja periaatteita tieteellisen tutkimuksen tekemiseen. Eettisten teorioiden tuntemus ja sen, miten niitä sovelletaan tutkimusetiikassa, auttaa ymmärtämään ja ratkaisemaan omaan tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä ja haasteita.

Etiikan teorioita

Teoreettinen etiikka tutkii erilaisia tapoja perustella ja oikeuttaa moraalista toimintaa: minkä perusteella teot ovat eettisesti pakollisia, sallittuja, tai kiellettyjä? Normatiivinen etiikka on perinteisesti jakautunut kolmeen teoreettiseen lähestymistapaan: *seurauseettiseen (consequentialism)*, *velvollisuusetiikkaan (deontology)* ja *hyve-etiikkaan (virtue ethics)*.

Kukin lähestymistapa painottaa toisistaan poikkeavaa tapaa perustella moraalisesti oikea toiminta. *Seurausetiikassa* tekojen moraalisuutta arvioidaan niiden tuottamien seurausten perusteella. Utilitarismi on yksi tunnetuimmista seurauseettisistä teorioista ja sen mukaan moraalisesti oikea teko on se, joka tuottaa suurimman määrän hyvinvointia.

Hyvinvointiutilitarismi on länsimaaisissa yhteiskunnissa yleinen tapa perustella päätöksiä, oli kyse sitten budjettien teosta, ilmastopolitiikasta tai sairaanhoidon järjestämisestä. Tässä mielessä se on hyvin tuttu monelle. Mutta utilitarismi on vain yksi seurauseettinen teoria eikä seurausetiikan tarvitse olla rajoittunut vain hyvinvoinnin maksimointiin. Pluralistisessa

seurausetiikka voi olla monia muitakin arvoja hyvinvoinnin ohella (tai sijaan), jotka tekevät teoista moraalisesti oikeita. Esimerkiksi se, että hyvinvointi on jakautunut oikeudenmukaisesti teon seurauksena, voi myös olla arvo, jonka seurausetiikan tulee ottaa huomioon. Seurausetiikka sisältää näin aina arvoteorian, joka kertoo mitkä asiat ovat arvokkaita, eettisesti hyviä ja huonoja, edistettäviä ja vältettäviä. Pluralistisen teorian tulisi pystyä kertomaan miten eri arvoja tulisi punnita suhteessa toisiinsa: Pitäisikö meidän aina esimerkiksi edistää seurausten oikeudenmukaisuutta hyvinvoinnin lisäämisen kustannuksella? Myös esimerkiksi silloin kun oikeudenmukainen lopputulos voidaan saavuttaa vain laskemalla kaikkien hyvinvointia?

Velvollisuusetiikka voi väittää välttävänsä tällaiset arvojen väliset ristiriidat sillä siinä tekojen moraalinen oikeellisuus ei perustu (ainakaan pelkästään) niiden tuottamien seurausten arvoon. Tämän sijaan moraalisesti oikea teko perustuu eettiseen periaatteeseen tai velvollisuuteen, jotka velvoittavat meitä toimitaan vaaditulla tavalla riippumatta seurauksista. Pohdi seuraavaa klassista esimerkkiä utilitarismia vastaan. Lääkäri voisi pelastaa viisi potilastaan mikäli hän tappaisi kuudennen potilaansa ja käyttäisi näiden potilaiden elimiä siirrännäisinä viidelle pelastettavalle potilaalle. Utilitarismi, joka vaatii meitä maksimoimaan hyvinvoinnin, tuntuu olevan pakotettu vaatimaan lääkäriä uhraamaan kuudes potilaansa toisten hyvinvoinnin vuoksi. Mutta ilmiselvästi tämä on eettisesti väärä vaatimus. Ja vaatimus olisi yhtälailla väärä, mikäli lääkäri tietäisi, että kuudes potilas tulisi kuolemaan kohta joka tapauksessa.

Velvollisuuseettiset periaatteet ja velvollisuuden voidaan näin ollen ymmärtää eräänlaisia rajoitteina sille mitä seurauseettisesti voidaan perustella ja oikeuttaa. (Niin kutsuttu sääntöutilitarismi on yrittänyt antaa myös seurauseettisen perustelun näille rajoitteille, esimerkiksi osoittamalla että tällaiset rajoitteet, kun niitä noudatetaan, johtavat hyvinvoinnin maksimointiin. Ilman niitä ihmiset eivät voisi luottaa lääkäreihin, jolloin kaikkien hyvinvointi laskisi. Toisaalta tällainen perustelu ei pätsisi, mikäli lääkäri voisi suorittaa tekonsa salassa ilman että sillä olisi vaikutusta muiden luottamukseen.)

Velvollisuusetiikan periaatteiden ja rajoitteiden esitetään usein perustuvan saksalaisen valistusfilosofi Immanuel Kantin (1724–1804) kategorisiin imperatiiveihin. Kategorisen imperatiivin yhden muotoilun mukaan meidän tulee kohdella ihmisyyttä toisissa ihmisissä aina päämääränä sinänsä, ei koskaan vain välineenä. Oikeus-perustainen etiikka ymmärtää moraalisten perusoikeuksien perustuvan tämän muotoiluun. Moraaliset perusoikeudet ovat tapa kunnioittaa jokaista päämääränä sinänsä ja suojella ettei heitä käytettäisi vain välineenä esimerkiksi yhteiskunnallisen hyvinvoinnin maksimointiin.

Toinen kategorisen imperatiivin muotoilu painottaa jokaisen moraalista autonomiaa moraaliperiaatteiden lähteenä. Myöhemmin tätä tulkittu esimerkiksi sopimuseettisesti niin, että päteviä moraaliperiaatteita ovat ne, jotka autonomiset ihmiset voisivat hyväksyä sopivasti muotoillussa sopimustilanteessa. Esimerkiksi John Rawlsin kuuluisat oikeudenmukaisuusperiaatteet olivat lopputulosta siitä, mitä ihmiset hänen mukaan valitsisivat niin sanotun tietämättömyyden verhona takana, jossa he eivät tietäisi asemaansa yhteiskunnassa. Rawls ajatteli, että tietämättömyys takaisi ihmisten puolueettomuuden, koska tällöin heidän valintaansa eivät vaikuttaisi seikat, jotka normaalisti vinouttavat arvioitamme oikeudenmukaisuudesta.

Tutkittavien autonomian kunnioittaminen on keskeinen periaate myös tutkimusetiikassa. Autonomian kunnioittaminen tuo esiin velvollisuusetiikan tärkeän lisäeron suhteessa seurausetiikkaan. Velvollisuusetiikan ymmärretään usein antavan toimijarelatiivisia perusteita eettiselle toiminnalle, kun seurausetiikka antaa kaikille saman perusteen edistää hyviä seurauksia. Velvollisuusetiikka painottaa, että vaikka moraaliset periaatteet velvoittavat yhtä lailla jokaista, ne voivat antaa erilaisia perusteita toimia riippuen tilanteesta ja toimijan asemasta. Esimerkiksi lääkärillä esimerkissämme yllä on erityisiä velvollisuuksia potilaitaan kohtaan, suojella heidän elämänsä ja terveytensä sekä kunnioittaa heidän autonomista tahtoaan – myös tilanteessa, jossa potilas tulisi kuolemaan joka tapauksessa pian.

Siinä missä seuraus- ja velvollisuusetiikka keskittyvät tekojen arviointiin, hyve-etiikalle keskeistä on oikeanlaisten hyveellisten luonteenpiirteiden omaksuminen. Hyve-etiikan mukaan moraaliset oikea toiminta on toimimista hyveellisesti. Monet hyve-eetikoiden tärkeinä pitämistä hyveistä, kuten rehellisyys, lojaalisuus, hyväntahtoisuus, oikeudenmukaisuus, huolellisuus ovat myös tärkeitä hyvän tutkijan luonteenpiirteitä. Mutta pelkkä hyveiden tuntemus ja niiden omaksuminen ei riitä hyve-etiikassa, sillä jonkun hyveen yksipuolinen ja liiallinen toteuttaminen voi olla vastoin sitä mitä hyveellisen ihmisen tulee tehdä. Rehellisyyden orjallinen toteuttaminen niin että loukkaa toisia ihmisiä ei ole enää hyveellistä. Hyve-etiikka painottaakin käytännöllistä järkeä eli ymmärrystä siitä mitä hyveellisyys kussakin tilanteessa tarkoittaa. Hyveellisen ihmisen on tunnistettava tilanteen eettiset erityispiirteet ja osattava painottaa niitä, jotka ovat eettisesti painavimpia. Käytännöllinen järki on näin ominaisuus, joka on tärkeä myös seuraus- ja velvollisuuseetikoille, sillä taito soveltaa eettisiä periaatteita ja velvollisuuksia tilannekohtaisesti on tärkeä taito kaikilla elämänalueilla, mukaan lukien tieteellinen tutkimus.

Tutkimusetiikka soveltavana etiikkana

Tutkimusetiikka voidaan ymmärtää soveltavana etiikkana, sillä se soveltaa yllä esiteltyjä etiikan teorioita tieteellisen tutkimuksen eettiseen arviointiin. Tutkimusetiikassa eri teorioiden piirteitä on sisällytetty useisiin tutkimuseettisiin periaatteisiin ja sääntöihin. Tunnetussa kirjassaan *Principles on Biomedical Ethics* (julkaistu alun perin vuonna 1983) Tom Beauchamp ja James Childress esittelevät neljä tutkimuseettistä periaatetta:

- ***Autonomian kunnioittaminen***
- ***Vahingon aiheuttamisen kieltö***
- ***Hyväntekemisen velvollisuus***
- ***Oikeudenmukaisuus***

Näistä vain hyväntekemisen velvollisuuden voi katsoa olevan selkeästi seurauseettinen, sillä se edellyttää tutkijoita tekemään vain sellaista tutkimusta, jonka hyödyt ovat suuremmat kuin sen aiheuttamat haitat. Muut periaatteet perustuvat enemmän velvollisuusetiikkaan ja vaikka ne muotoiltu alun perin lääketieteelliselle tutkimukselle ovat ne hyvin yleisiä myös muilla tutkimusaloilla. Esimerkiksi autonomian kunnioituksen periaate perusteleen yleisen tutkimuseettisen vaatimuksen tietoon perustuvasta suostumuksesta osallistua tutkimukseen. Samoin kaiken tutkimuksen on pohdittava tutkimuksen hyötyjen ja haittojen jakautumista oikeudenmukaisuuden näkökulmasta ja vältettävä tarpeettoman ja suhteettoman vahingon aiheuttamista tutkittaville ja muille yhteiskunnan jäsenille.

Näiden lisäksi eurooppalainen ja suomalainen ohjeisto hyvästä tieteellisestä käytännöstä (*research integrity*) määrittelee seuraavat eettiset periaatteet kaikelle tutkimukselle:

Luotettavuus

Varmistetaan tieteellisen toiminnan laatu suunnittelussa, menetelmissä, analyyseissä ja voimavarojen käytössä.

Rehellisyys

Suunnitellaan, toteutetaan ja arvioidaan tieteellistä toimintaa sekä raportoidaan ja viestitään siitä avoimesti, oikeudenmukaisesti, puolueettomasti ja yksityiskohtia salaamatta.

Arvostus

Osoitetaan arvostusta kollegoita, tieteellisen toiminnan osapuolia, yhteiskuntaa, ekosysteemejä, kulttuuriperintöä ja ympäristöä kohtaan.

Vastuunkanto

Kannetaan vastuu tieteellisen toiminnan koko elinkaaresta, joka alkaa ideasta ja ulottuu hallinnointiin, koulutukseen, ohjaukseen, toteutukseen, julkaisemiseen ja vaikutuksiin.

On tärkeää huomata, että tutkimuseettiset periaatteet ovat niin sanottuja *prima facie* periaatteita. Tämä tarkoittaa, että ne velvoittavat aina mutta vain jos niitä ei kumoa jonkin painavampi eettinen periaate. Tämä *prima facie* luonne painottaa tutkijoiden taitoa soveltaa eettisiä periaatteita ja punnita niiden painavuutta suhteessa toisiinsa eri tilanteissa.

Hyvä tieteellinen käytäntö (*research integrity*) voidaan näin ymmärtää tutkijoiden eettisenä integriteettinä kahdella tapaa kuten Adil Shamoo ja David Resnik (2015, 15) painottavat:

According to the rule-following sense, to act with integrity is to act according to rules or principles. Integrity in science is a matter of understanding and obeying the different legal, ethical, professional, and institutional rules that apply to one's conduct. Actions that do not comply with the rules of science threaten the integrity of research. According to the virtue approach, integrity is a kind of meta-virtue: We have the virtue of integrity insofar as our character traits, beliefs, decisions, and actions form a coherent, consistent whole. If we have integrity, our actions reflect our beliefs and attitudes; we "talk the talk" and "walk the walk".

Nämä molemmat tavat ymmärtää tutkimusintegriteetti – säännönseuraaminen ja hyve-eettinen – ovat tärkeitä tällä kurssilla. Kurssilla sinulle esitellään monia tutkimuseettisiä periaatteita ja käytäntöjä, jotka tutkijoiden on tunnettava ja osattava noudattaa. Kurssin tärkeimpiä oppimistavoitteita on kuitenkin lisääntynyt ja toivottavasti johdonmukaisempi

ymmärrys siitä, mitä miten tutkimuksen eettiset arvot ja periaatteet ohjaavat omaa tutkimustyötäsi.

Tutkijan taito soveltaa etiikkaa

Tämän lyhyen luennon tarkoitus on kannustaa sinua eettiseen pohdintaan. Eettinen pohdinta sisältää tyypillisesti ainakin seuraavia vaiheita. Aluksi on tunnistettava tilanteen eettisen luonne, sen sisältämät eettiset kysymykset. Tämän jälkeen usein tärkeää pohtia, keihin tilanteessa avautuvat vaihtoehdot voivat vaikuttaa (vahingoittaa tai hyödyttää), keitä on otettava huomioon etiikan näkökulmasta. Tutkijana on tärkeää myös pohtia mitkä tekijät mahdollisesti vaikuttavat omaan tutkimukseen tai asemaan tutkijana. Tutkimusympäristöä pohtiva luento seuraavassa osiossa käsittelee tarkemmin näitä kysymyksiä. Hyvä eettinen pohdinta etenee tunnistamaan mitkä eettiset periaatteet pätevät tilanteessa ja kuinka niitä tulee soveltaa ja punnita vastakkain. Ei voi liikaa korostaa, kuinka eettiset tilanteet ovat vahvasti kontekstisidonnaisia – se mikä on oikein tai väärin kussakin tilanteessa riippuu vahvasti tilanteen yksityiskohdista, vaikka eettiset periaatteet pätevät yhtä lailla tilanteesta riippumatta. Eettinen toiminta edellyttää näin ollen vahvaa tilannetajua ja ”käytännöllistä järkeä” soveltaa eettisiä periaatteita.

References:

Beauchamp, T.L. & Childress, J.F. (1983/2001) *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford University Press.

Shamoo, A.E. & Resnik D.B. (2015) *Responsible Conduct of Research*. Oxford University Press.